

Розділ: юридична психологія

УДК: 159.947 +343.3/.7

Психологічні засади дослідження проблем кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України

Лантінов Я. О.

У статті вивчається та визнається здатність теорії діяльності виконувати роль парадигми для кримінально-правових теорій та для гіпотези необхідності та доцільності кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України зокрема. Здійснюється співставлення теорії діяльності з потребами науки кримінального права, зокрема розглядаються категорії «діяння», «дія», «бездіяльність», «діяльність». Констатується фундаментальне значення теорії діяльності для кримінально-правової доктрини. Виявляються потреби кримінально-правової науки, які не забезпечуються нею.

Ключові слова: парадигма, кримінально-правова охорона, основи громадянського суспільства України, теорія діяльності, діяння, дія, бездіяльність, супердія, мотив, кримінальна відповідальність, підстава, обґрунтування.

В статье изучается и признается способность теории деятельности выполнять роль парадигмы для уголовно-правовых теорий и для гипотезы необходимости и целесообразности уголовно-правовой охраны основ гражданского общества Украины в частности. Осуществляется сопоставление теории деятельности с потребностями науки уголовного права, в частности рассматриваются категории «деяния», «действие», «бездействие», «деятельность». Констатируется фундаментальное значение теории деятельности для уголовно-правовой доктрины. Выявляются потребности уголовно-правовой науки, которые не обеспечиваются ею.

Ключевые слова: парадигма, уголовно-правовая охрана, основы гражданского общества Украины, теория деятельности, деяния, действие, бездействие, супердействие, мотив, уголовная ответственность, основание, обоснование.

The paper studied and recognized ability to perform the role of theory paradigm for criminal theories and hypotheses for the necessity and appropriateness of criminal protection foundations of civil society in Ukraine in particular. Active matching theory of science to the needs of the criminal law, in particular deals with the category of «action», «action», «inactivity», «activity». Is noted fundamental importance for the theory of criminal law doctrine. Identify the needs of criminal jurisprudence, which are not satisfied by it.

Keywords: paradigm of criminal protection, fundamentals of civil society in Ukraine, activity theory, action, action, inaction, superdiya motive, criminal responsibility, reason, justification.

Події 2013 – 2014 років в Україні: численні порушення громадської безпеки, масові заворушення та інші поширені факти порушень громадського порядку, розповсюджені службові та інші злочини, гострі внутрішньо-політичні та зовнішньо-політичні конфлікти, свідчать про нагальну потребу реформування державного управління та його правового забезпечення. Єдиним шляхом для забезпечення перетворення українського суспільства на інформаційне та демократичне є зміна його ладу з тим, щоб реалізація прав та законних інтересів громадян забезпечувалась взаємодією органів державної влади (місцевого самоврядування) з інститутами громадянського суспільства. Сприяння ж розвитку громадянського суспільства в Україні потребує цілеспрямованих зусиль з боку органів державної влади, у тому числі правових і кримінально-правових зокрема. Отже тематика кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України видається надзвичайно актуальною, тим більш, що в національній науці кримінального права відсутні спеціальні дослідження цього напрямку.

Разом з тим, проблема з'ясування та обґрунтування раціональних шляхів запровадження системної кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України є складною, і може бути вирішена лише послідовним опрацюванням її окремих аспектів – методологічного, психологічного, соціологічного, політологічного, управлінського, державно-правового, конституційного і, нарешті, кримінально-правового. Таке послідовне опрацювання відповідає й обраному основному методу (парадигмальному), що, у свою чергу, пояснює завдання цієї публікації – пошук такої психологічної теорії, яку слід визнати парадигмою для формулювання опорних тез гіпотези щодо можливості та доцільності кримінально-правової охорони основ громадянського суспільства України. Така психологічна теорія має узагальнювати поняття кримінального права та не суперечити його принципам.

У першу чергу слід відмітити, що сучасною теорією національного кримінального права у якості психологічної парадигми використовуються теорії діяльності та свідомості, базовані на працях І. М. Сеченова, І. П. Павлова, Л. С. Виготського, О. М. Леонтьєва та С. Л. Рубінштейна [1]. Разом з тим, в окремих кримінально-правових працях зустрічається не одноманітне розуміння категорій «діяння», «діяльності», «свідомості» тощо, що робить необхідним реконструкцію названої концепції, у якості парадигмальної теорії.

Огляд історії розвитку психологічних теорій, демонструє що вивчення фізіології вищої нервової діяльності було завершальним періодом багаторічної наукової роботи І. П. Павлова, яка включала у себе й вивчення фізіології кровообігу та фізіології травлення, а отже досягнуті І. П. Павловим результати з фізіології вищої нервової діяльності були продовженням та спиралися на ідеї обґрунтовані на попередніх етапах

наукової діяльності. Так, у працях з фізіології травлення була висунута та доведена теорія про внутрішню доцільність функцій тварини. Також І. П. Павлов розглядав постійне прагнення організму до внутрішньої і зовнішньої рівноваги, як пристосування (з точки зору дарвінівського навчання), або, як доцільність, з точки зору суб'єктивної, антропоморфичної [2]. Слід додати, що павлівська теорія є загальноновизнаною і неодноразово знаходила своє підтвердження, зокрема на ній базовані експерименти Бенджаміна Лібета 1979 року та Джона-Ділана Хайнеса 2008 року [3]. Отже, концепція єдності об'єктивного та суб'єктивного у людській поведінці має позитивне, науково доведене підґрунтя і може використовуватись у науці кримінального права, доки теорія І. П. Павлова не буде спростованою.

Діяльність вищої нервової системи І. П. Павлов розглядав як сукупність процесів збудження та гальмування й використовував метод умовних рефлексів. Утім, відносити павловську теорію до механістичного матеріалізму чи біхевіоризму не можна¹ – І. П. Павлов відкрив другу сигнальну систему і вважав її ключовою у детермінації людської поведінки. Особливість другої сигнальної системи І. П. Павлов вбачав у тому, що мовні сигнали дозволяють узагальнення, що становить специфічно людське, вище мислення.

Поділяв мислення на мовне та інше й Л. С. Виготський [4], при цьому він відстоював загальну установку на виявлення провідної ролі слів — «чи будемо мати справу з усвідомленим, ортоскопичним чи синкретичним сприйняттям — все це залежить від ступеню розвитку дитячих слів» [5, с. 415]. Дослідники творчості Л. С. Виготського вказують на її інтегративну властивість — поєднання і розвиток ідей І. П. Павлова, І. М. Сеченова, О. О. Потєбні, дослідників формальної школи [6, с. 10]. Такий інтегральний характер демонструє наступна теза сформульована Л. С. Виготським — «свідомим є те, що передається у якості подразника на інші системи рефлексів та викликає в них відзиви» [5, с. 89]. Важливим елементом вчення Л. С. Виготського є концепція напряму розвитку вищих психічних функцій від соціального до індивідуального та її наслідок – те що свідомість формується шляхом предметної та мовної взаємодії з оточенням і полягає у рефлексії суб'єктом дійсності, себе й своєї діяльності та складається з мовних значень [7].

Необхідно відмітити, що в іноземній (англомовній) психології схожа теоретична конструкція складається з теорії інтеріозації за Дж. Мидом [8], а також теорії конструктів за Дж. Келлі, згідно з якою особистість постає сукупністю конструктів — понятійних моделей (систем), які використовуються для усвідомлення, інтерпретації чи прогнозування досвіду [9]. Таким чином, у психології обґрунтовані концепції щодо вирішального значення мовного мислення для формування особистості та самоуправління людською поведінкою. Ця теза у свою чергу дає можливість дійти до висновку, що кримінально-правове вчення про зміст вини і, зокрема, про таку складову змісту умислу як «усвідомлення характеру суспільної небезпечності вчинюваного діяння» мають наукову основу, не пов'язану з мета-парадигмою марксизму-ленінізму, і можуть бути збережені у сучасній кримінально-правовій доктрині.

Вчення Л. С. Виготського про розвиток свідомості окремої людини з досвіду її предметної діяльності та інтеріозованого досвіду оточення знайшло продовження у доробку О. М. Леонтєва та С. Л. Рубінштейна, де, власне, і була сформульована теорія діяльності, яка використовується у якості парадигми для вчення про злочин у сучасному кримінальному праві України. Зокрема, О. М. Леонтєв вказував, що проблема особистості є проблемою єдності, взаємозв'язку окремих діяльностей [10, с. 194], і більше того, він вважав, що особистість є внутрішнім моментом діяльності. Це ще раз підкреслює не випадковість застосування конструкції складу злочинів, як єдності об'єктивних та суб'єктивних моментів, які характеризують акт поведінки.

Важливо відмітити те, що не дивлячись на певну прихильність О. М. Леонтєва до марксистсько-ленінської ідеології, його ідеї перекликаються з теоріями представників західної психології. Так, наведений вище висновок О. М. Леонтєва, про особистість, як ієрархію діяльностей, був у подальшому спрощений ним до розуміння особистості, як ієрархії мотиваційних ліній [10, с.221], що вельми близько до теорії конструктів Дж. Келлі, а також до висновків Хайнца Хекхаузена викладених у монографії «Мотивація і діяльність» [11]. Більше того, багатьма дослідниками О. М. Леонтєв сприймався як представник екзистенціальної течії — це й С. В. Субботський, який прямо назвав О. М. Леонтєва «радянським екзистенціалістом» [12, с. 181], це й А. Ленгле, який за повідомленням Б. С. Братуся відніс його доробок до традиції екзистенціальної психології [13, с. 11], а також Ханс Томе, який, за повідомленням А. Г. Асмолова, визнавав належність О. М. Леонтєва до традиції екзистенціально-феноменологічного мислення [14, с. 155]. Визнання спорідненості між теорією діяльності та екзистенціалізмом призводить до висновку про те, що й у кримінальному праві України, якщо воно використовує теорію діяльності у якості парадигми, має бути врахованим доробок екзистенціалізму. Саме тому, слід погодитись з В. М. Трубниковим та інтерпретувати його тезу щодо обґрунтування притягнення до кримінальної відповідальності так, що особа відповідальна за формування своєї особистості, яка є системою мотиваційних ліній (конструктів), що й обумовлюють домінування певного мотиву у момент прийняття рішення про вчинення діяння [15].

Найбільш комплексно психологічна теорія діяльності представлена у працях С. Л. Рубінштейна. Так, хоча дефініція діяльності не була ним сформульована безпосередньо, проте те, що главу «діяльність» у своїй праці «Основи загальної психології» він розпочав з параграфу «задачі та мотиви діяльності» [16, с. 465] свідчить про визнання С. Л. Рубінштейном необхідності характеризувати діяльність через суб'єктивні ознаки. За «Основами загальної психології» теорія діяльності сприймається наступним чином. У першу чергу С. Л. Рубінштейн формує загальне визначення: «Специфічна людська дія сформувалася у праці, як акт трудової діяльності. Сукупність дій, які виконують певну суспільну функцію, складають певний вид

¹ Як повідомив М. Г. Ярошевський, діалектичним-матеріалістом не вважав себе сам І. П. Павлов, також не вважав його таким Сталін (с. 21-22) див. Ярошевський М. Г. Л. С. Виготський : в поисках новой психологи / М. Г. Ярошевский. – СПб. : Международный фонд истории науки, 1993. – 301 с.

трудої діяльності». Далі С. Л. Рубінштейн зазначає, що специфічною рисою людської дії є її свідомий та цілеспрямований характер. Наступною тезою є ствердження про внутрішній зміст дії, який полягає в співвідношенні мети з умовами. І на решті, вводиться поняття «операції» – «акту чи ланки, на які розпадається дія», і які пов'язані одне з одним і необхідні для досягнення загального результату, який і перетворює їхню сукупність у дію [16, с. 443]. Таким чином, за теорією діяльності у розумінні С. Л. Рубінштейна «операція-дія-діяльність» збігаються за об'єктивними ознаками і розрізняються за суб'єктивними.

За об'єктивними властивостями С. Л. Рубінштейн розглядав дії (операції), як довільні рухи людини і відніс до їх основних видів такі: 1) рухи пози; 2) локомоції; 3) виразні рухи обличчя і всього тіла (міміка і пантоміміка); 4) семантичні рухи; 5) мова; 6) виробничі рухи [с. 450]. Дослідник навів основні властивості рухів: 1) швидкість; 2) сила; 3) темп; ритм; 4) ритм; 5) координованість; 6) точність та влучність; 7) пластичність та спритність [17, с. 449]. Отже, з цього можна зробити висновок, що з об'єктивного боку, операцію чи дію може скласти хоча б один довільний рух будь-якого виду з будь-якою властивістю, а діяльністю слід визнати сукупність рухів.

Характеристику суб'єктивних властивостей «операції-дії-діяльності» С. Л. Рубінштейн здійснив через визначення їх внутрішнього змісту – «Єдність діяльності виступає як єдність тих цілей, на які вона спрямовується, та мотивів з яких виходить. Мотиви та цілі діяльності як такої, на відміну від мотивів та цілей окремих дій, мають звичайно узагальнений, інтегрований характер, виражаючи загальну спрямованість особистості» [16, с. 466]. Ця теза демонструє, що діяльність розуміється С. Л. Рубінштейном не як певна «супердія», тобто сукупність дій, яка має ознаку емерджентності (їх загальний результат є більшим, ніж проста сукупність результатів), а як узагальнення певного виду дій, що виступають проявом стійких властивостей особистості — мотиваційних ліній. «Єдність діяльності — вказав С. Л. Рубінштейн — утворюється перед усім наявністю великих задач, які підкорюють себе ряд більш дрібних, окремих задач, які входять як ланки» [16, с. 466]. Таким чином, за С. Л. Рубінштейном діяльність має узагальнений характер, а дія — конкретний.

Зазначене спостереження ставить питання про те, як у теорії діяльності розмежовується між собою операція та дія, а також про співвідношення мотиву та мети. С. Л. Рубінштейн зазначив, що оскільки кінцева мета діяльності досягається цілим рядом дій, результат кожної з цих дій, є по відношенню до кінцевої мети засобом, є разом з тим для даної окремої дії метою [16, с. 466]. Проте, спираючись на цю тезу важко відрізнити дію та операцію, оскільки вони так само співвідносяться між собою — операцією є рух людини, який є необхідним для завершення дії у цілому, проте він має свою окрему мету та свій результат. Наприклад, приведення вогнепальної зброї у готовність для стрільби є операцією у рамках дії «посагання на життя», втім приведення вогнепальної зброї у готовність для стрільби може становити самостійну дію, оцінювану як «перевищення влади» (за наявності інших необхідних ознак). С. Л. Рубінштейн розрізняє дію та операцію так: «Досягнення результату, який становить мету конкретної дії, може у силу своєї складності вимагати цілого ряду актів, пов'язаних один з одним певним чином. Ці акти, чи ланки, на які розпадається дія, є частковими діями або операціями. Оскільки їх результат не усвідомлюється як мета, вони не є самостійними діями; але на відміну від рухів операції — не просто механізми, якими здійснюються дії, а їх складові» [16, с. 445]. Отже, як можливо побачити у теорії діяльності операція вирізняється від дії тим, що її результат не усвідомлюється як мета, а від окремого руху тим, що має зміст, тобто може бути визначений, як рух певного виду (використання знаряддя, підтримання пози, переміщення і т.д.).

Зазначене положення потребує з'ясування питання про співвідношення мотиву та мети у теорії діяльності. «Мотив — зазначив С. Л. Рубінштейн — як усвідомлене спонукання для певної дії, власне, і формується по мірі того, як людина враховує, оцінює, зважає на обставини, в яких він знаходиться і усвідомлює мету, яка перед ним постає; із відношення до них й породжується мотив у його конкретній змістовності, необхідній для реальної життєвої дії» [16, с. 467]. Таким чином, мотив розглядається як внутрішнє явище, що включає в себе усвідомлення мети та умов і є прагненням, яке здатне ініціювати акт поведінки. Для розрізнення між собою операції, дії та діяльності необхідно встановити ієрархію цілей, за якою кінцева загальна — виступає метою діяльності, проміжна (кінцева конкретна) — метою дії, а метою операції є створення умов для здійснення дії в цілому чи її продовження чи завершення. На користь такого розуміння свідчить наступна теза С. Л. Рубінштейна — «Мотив людських дій природно пов'язаний з їх метою, оскільки мотивом є спонукання чи прагнення її досягнути. Але мотив може відокремитися від мети та переміститися: 1) на саму діяльність, як це має місце в грі, де мотив діяльності полягає у неї самої, або у тих випадках, коли людина робить щось з «любові до мистецтва», та 2) на один з результатів діяльності. В останньому випадку побічний результат дій стає для діючої особи суб'єктивно метою його дій» [16, с. 467]. Інакше кажучи, за діяльністю теорією виокремлюється ієрархія результатів, які виступають предметом мети діяльності: а) сама діяльність як мета (наприклад, вбивство заради задоволення від процесу позбавлення життя іншої людини, вживання заборонених речовин заради задоволення від цього і т.д.); б) безпосередній результат — пряма і найближча зміна розвитку причинно-наслідкового зв'язку (смерть потерпілого при вбивстві, заподіяння майнової шкоди при викраденнях і т.д.); в) опосередкований результат — зміна у розвитку причинно-наслідкового зв'язку спричинена не лише дією, але й взаємодією з іншими причинно-наслідковими ланцюгами, причому такий опосередкований результат може бути прямим відносно дії, а може бути побічним.

Отже, як можливо побачити, теорія діяльності дійсно є парадигмою для сучасного кримінального права України і її сприйняття, багатьом, обумовлює зміст останньої, зокрема вчення про злочин, склад злочину, суб'єктивне ставлення тощо. Втім, необхідно відмітити, що фахівці з кримінального права враховують

специфіку розбіжності предметів своєї науки та психології чи психофізіології – «Діяння у кримінально-правовому розумінні не співпадає повністю з діянням у психофізіологічному значенні... У цілому воно являє собою специфічне соціально-правове утворення, основане на психофізіологічних властивостях, проте воно не вичерпується такими, а доповнюється нормативними» [17, с. 112]. Якщо точніше, то у теорії діяльності не використовується термін «діяння», психологи говорять про «дію» та визначають кримінально-правовий конструкт «бездіяльність», як «внутрішню дію» — «відмову від активності». Таким чином, кримінально-правовій категорії «діяння (дії чи бездіяльність)» відповідає психологічний конструкт «дія (зовнішня чи внутрішня)». Окрім такої термінологічної розбіжності існує певна невідповідність понятійного апарату теорії діяльності, як психологічної, потребам кримінального права.

Так, для кримінального права потрібним для визначення є ще один рівень між «дією» та «діяльністю», як вони розуміються у психології – потрібна певна «супердія», яку зараз у кримінальному праві і називають діяльністю. Наприклад, готування та замах на вчинення умисного злочину називаються у кримінально-правовій доктрині «попередньою злочинною діяльністю», так само діяльністю визнається активність у стійких формах співучасті та певні прояви множинності злочинів [18, с. 23]. Між тим, з боку зору теорії діяльності ці прояви діяльністю не є, що може викликати неоднозначність у науковому та законодавчому використанні. Крім того слід зазначити, що В. Б. Харченко обійняв позицію, що зважаючи на те, що психологи вважають діяльність цілеспрямованою поведінкою, не можна відносити до діяльності необережні злочини, у яких, як відомо, суспільно небезпечні наслідки не передбачаються або не бажуються [19].

На підсумку слід зазначити, що у цій публікації у рамках парадигмального підходу було поставлено завдання виявити психологічну теорію, яка виконує роль психологічної парадигми для кримінального права України та з'ясувати доцільність збереження її у такій якості.

Було встановлено, що для сучасного кримінального права України у якості психологічної парадигми продовжує виступати теорія діяльності. Як парадигма теорія діяльності використовується як джерело для введення і пояснення категорій та принципів кримінального права (філософське обґрунтування кримінальної відповідальності, суб'єктивне ставлення, діяння, вина, ступінь вини, зміст вини, мотив та мета злочину тощо).

Одночасно, теорія діяльності має зміст який не сприйнятий кримінально-правовою доктриною (власне діяльність та мотиваційні лінії які знаходяться за межами предмета типового кримінально-правового аналізу, критикується визнання діяльністю необережних злочинів). Не дивлячись на це, теорія діяльності може зберігатися у якості психологічної парадигми для науки кримінального права України.

Виявлено, що у кримінальному праві існує потреба у розробці теорією діяльності додаткового члену між дією та діяльністю у ряду «операція — дія — діяльність», за відсутності якого у кримінально-правових дослідженнях саме він і позначається як «діяльність», всупереч положенням теорії діяльності.

Підтверджено, що обґрунтування притягнення до кримінальної відповідальності базується на положеннях теорії діяльності: особа відповідальна за формування своєї особистості, яка є системою мотиваційних ліній (конструктів), що й обумовлює домінування певного мотиву у момент прийняття рішення (здійснення волевиявлення) про вчинення діяння.

Література:

1. Козлов А.П. Фундаментальные науки и уголовное право: (Вопросы понятия и соотношения) : учеб. пособие / А.П. Козлов. – Красноярск, 2001. – 178 с.
2. Загриня Н.А. Вклад академика И.П. Павлова в психологическую науку [Электронный ресурс] // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. – 2012. – N 6 (17). – Режим доступа : <http://medpsy.ru>.
3. Шишкин С. Свобода воли как функция бессознательного [Электронный ресурс] / С. Шишкин // Троицкий вариант. – Вып. № 2 (807), 2014 – Режим доступа. – : http://www.scientific.ru/trv/2008/002/unconscious_free_will.html
4. Хохліна О.П. Категорія свідомості: суть та використання у педагогічному процесі спеціального освітнього закладу/ О.П. Рохліна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : : <http://fkspp.at.ua/konf/Uch2/27.pdf>.
5. Выготский Л.С. Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. I. Вопросы теории и истории психологии / Л.С. Выготский / Под ред. А. Р. Лурия, М. Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1982. – 488 с.
6. Ярошевский М.Г. Л.С. Выготский : в поисках новой психологии / М.Г. Ярошевский. – СПб. : Международный фонд истории науки, 1993. – 301 с.
7. Обухова Л.Ф. Детская психология: теория, факты, проблемы. – М. : Тривола, 1995. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.org.ua/books/obuhl01/index.htm>.
8. Мид Дж. Г. Сознание, самость и общество. Абстракты. Хрестоматия «Символический интеракционизм» / Мид Дж. Г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://soc.lib.ru/312.rar>.
9. Горноста́й П. Психологические теории концепции личности : краткий справочник / под ред. Т. Титаренко . - К. : Рута, 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://psylib.ukrweb.net/books/psiteol/index.htm>
10. Леонтьев А.Н. Философия психологии: из научного наследия / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1994. – 287 с.
11. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер; М. :

Смысл, 2003. – 680 с.

12. Субботский Е.В. Алексей Николаевич... фактически был экзистенциалистом в советской психологии // Журнал практического психолога, 2003, № 1-2, – С. 181-198.

13. Братусь Б.С. Логотерапия как искусство быть // Лэнгле А. Жизнь, наполненная смыслом: Прикладная логотерапия. – М. : Генезис, 2003. – С. 5-13.

14. Асмолов А.Г. Неодетельностная парадигма в мышлении XXI века: деятельность как существование / А.Г. Асмолов // Мир психологи. – 2003, № 2(34). – С. 155-158.

15. Трубников В.М., Свобода воли или судьба? / В.М.Трубников // Від громадянського суспільства - до правової держави: Теорія та практика протидії злочинності: VI Міжнародна науково-практична конференція, 15 квітня 2011 р., м. Харків: Збірник тез доповідей. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 246 с.

16. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. С. Л. Рубинштейн – Спб.: Питер, 2001. – 720 с.

17. Плотников А.И. Объективное и субъективное в преступлении : монография / А. И. Плотников.– М. : Проспект , 2011. – 240 с.

18. Плохова В. И. Теория деятельности: психологические и правовые аспекты/ В.И. Плохова // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. — 2013. — № 4 (26). – С. 18-24.

19. Електронне письмо від. 25.07.2014 р.з архіву автора.

1.Kozlov A.P. Fundamental'ny'e nauki i ugovolnoe pravo: (Voprosy' ponyatiya i sootnosheniya) : ucheb. posobie / A.P. Kozlov. – Krasnoyarsk, 2001. – 178 s.

2.Zagrina N.A. Vklad akademika I.P. Pavlova v psixologicheskuyu nauku [E'lektronny'j resurs] // Medicinskaya psixologiya v Rossii: e'lektron. nauch. zhurn. – 2012. – N 6 (17). – Rezhim dostupu : <http://medpsy.ru>.

3.Shishkin S. Svoboda voli kak funkciya besoznatel'nogo [E'lektronny'j resurs] / S. Shishkin // Troickij variant. – Vy'p. № 2 (807), 2014 –Rezhim dostupu. –: http://www.scientific.ru/trv/2008/002/unconscious_free_will.html

4.Hohlina O.P. Kategoriya svidomosti: sut' ta vikoristannya u pedagogichnomu procesi special'nogo osvitu'ogo zakladu/ O.P. Roxlina [E'lektronny'j resurs]. – Rezhim dostupu : : <http://fksp.at.ua/konf/Uch2/27.pdf>.

5.Vy'gotskij L.S. Sobranie sochinenij: V 6-ti t. T. I. Voprosy' teorii i istorii psycology / L.S. Vy'gotskij / Pod red. A. R. Luriya, M. G. Yaroshevskogo. – M.: Pedagogika, 1982. – 488 s.

6.Yaroshevskij M.G. L.S. Vy'gotskij : v poiskax novoj psixologi / M.G. Yaroshevskij. – SPb. : Mezhdunarodny'j fond istorii nauki, 1993. – 301 s.

7.Obuhova L.F. Detskaya psixologiya: teoriya, fakty', problemy'. – M. : Trivola, 1995. – [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://psylib.org.ua/books/obuhl01/index.htm>.

8.Mid Dzh. G. Soznanie, samost' i obshhestvo. Abstrakty'. Xrestomatiya «Simvolicheskij interakcionizm» / Mid Dzh. G. [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://soc.lib.ru/312.rar>.

9.Gornostaj P. Psixologicheskie teorii koncepcii lichnosti : kratkij spravocchnik / pod red. T. Titarenko . - K. : Ruta, 2001 [Elektronnij resurs]. – Rezhim dostupu : <http://psylib.ukrweb.net/books/psiteol/index.htm>

10. Leont'ev A.N. Filosofiya psixologii: iz nauchnogo naslediya / A. N. Leont'ev. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1994. – 287 s.

11. Xekhauzen X. Motivaciya i deyatel'nost' / X. Xekhauzen. – 2-e izd. – Spb. : Piter; M. : Smy'sl, 2003. – 680 s.

12. Subbotkij E.V. Aleksej Nikolaevich... fakticheski by'l e'kzistencialistom v sovetskoj psixologii // Zhurnal prakticheskogo psixologa, 2003, № 1-2, – S. 181-198.

13. Bratus' B.S. Logoterapiya kak iskusstvo by't' // Le'ngle A. Zhizn', napolnennaya smy'slom: Prikladnaya logoterapiya. – M. : Genезis, 2003. – С. 5-13.

14. Asmolov A.G. Neodeyatel'nostnaya paradigma v my'shlenii XXI veka: deyatel'nost' kak sushhestvovanie / A.G. Asmolov // Mir psixologi. – 2003, № 2(34). – С. 155-158.

15. Trubnikov V.M., Svoboda voli ili sud'ba? / V.M.Trubnikov // Vid gromadyans'kogo suspil'stva - do pravovoї derzhavi: Teoriya ta praktika protidії zlochinnosti: VI Mizhnarodna nauково-praktichna konferenciya, 15 kvitnya 2011 r., m. Xarkiv: Zbirnik tez dopovidej. – Xarkiv: XNU imeni V.N. Karazina, 2011. – 246 s.

16. Rubinshtejn S.L. Osnovy' obshhej psixologi. S. L. Rubinshtejn – Spb.: Piter, 2001. – 720 s.

17. Plotnikov A.I. Ob'ektivnoe i sub'ektivnoe v prestuplenii : monografiya / A. I. Plotnikov.– M. : Prospekt , 2011. – 240 s.

18. Ploxova V. I. Teoriya deyatel'nosti: psixologicheskie i pravovy'e aspekty'/ V.I. Ploxova // Kriminologicheskij zhurnal Bajkal'skogo gosudarstvennogo universiteta e'konomiki i prava. — 2013. — № 4 (26). – S. 18-24.

19. Електронне пис'мо від. 25.07.2014 r.z arxivu avtora.